

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

6.

Herceg János, miként utóbb kiderült, tüstént hozzálátott a B. Szabó György által igényelt irodalmi találkozó megszervezéséhez, s azt majd 1951. szeptember 4-én és 5-én Zomborban – s nem Kupuszinán – meg is tartják. *Irodalmi helyzetünkről* című cikkében azonban, a *Magyar Szóban*, június 22-én, nyilván a tanácskozást előkészítendő, olyan kérdéseket vetett fel, amelyek tüstént újabb, az előbbitől elkülönülő vitát provokáltak. Létezik-e egyáltalán vajdasági magyar irodalom, s akár igen, akár nem, vajon a *Kalangyán*nak vagy a *Hídnak* a hagyományait kell-e napjainkban követnünk – ez lett az újabb vita tétje. Mintha nem lehetett volna ezt is, azt is, más hagyományokat is párhuzamosan ápolni.

Herceg azzal kezdte, hogy az utóbbi időben gyakran olvashatjuk, miszerint a vajdasági magyar irodalom ma már „kiállja a versenyt a többi magyar nyelvterület irodalmával”. Ez azonban Herceg szerint csak boszszantó reklám. „Mert az a körülmény, hogy nálunk az írók szabadságban élhetnek és írhatnak – amire a cikkírók hivatkoznak, – még nem okvetlenül bizonyíték amellett, hogy e szabadabb légkörben erős, komoly irodalmi vagy szellemi élet ki is alakult. Ahhoz, hogy valahol önálló irodalom legyen, nemcsak szabadságra, hanem mindenekelőtt írókra van szükség.”

Bizony, írók nélkül nincs irodalom. Eszerint Sinkó vagy megfeledkezett a lényegről, vagy nem tudta, kikkel van dolga, amikor a szabadság okán magasztos feladat elé állította az itteni – óvatosan fogalmazok! – tollforgatókat. Ami pedig a versenyképességet illeti: akkor sem, azóta sem olvastam senki tollából, hogy a vajdasági magyar irodalom bármely magyar nyelvterület irodalmával versenyezhetett volna, hát még azt, hogy ki is állta volna vele a versenyt. Az irodalmat senki sem fogta fel verseny-

diszciplínának. Hacsak nem gondolt Herceg Borinak arra a vehemens kijelentésére, amelyet az ő *Bors és fabéj* című elbeszéléskötetéről szóló, az *Ifjúságban* 1951. március 11-én megjelent kritikájában találhatunk: „A vajdasági magyar író könyvét mindig úgy veszem a kezembe, hogy íme a könyv, amellyel majd átvehetjük Erdély szerepét. Majtényi Mihály elbeszélés-kötetének az olvasásakor ennek a felfedezésnek az öröme szállt meg; Herceg János gyűjteménye pedig már az izmosodást és erősödést jelenti. Vannak íróink, és vannak mondanivalók, amelyeket csak vajdasági magyar író mondhat ki és írhat le. Nem tévedünk ha elsősorban ebből a szemszögből vizsgáljuk az előttünk fekvő könyvet, hiszen nem jelent ez mást, mint kegyetlenül magas művészi hitelt, igaz és erőteljes mondanivalót, igazi realitást és a magyarsághoz való feltétlen odaadást, problémáinak és specifikus helyzetéből adódó szerepének az őszinte és hazugságmentes vállalását.” Szerintem Bori sem beszélt itt arról, hogy a vajdasági irodalom kiállja a versenyt bármelyik magyar nyelvterület irodalmával. Csak szeretné, ha irodalmunk átvehetné „Erdély szerepét”. Akármilyen legyen is az. Méghozzá túlaradó nemzeti önérzettel. Hol van ez attól, hogy át is veheti? És mit kezdett volna vele? – kérdem ma elmélázva.

Térjünk tehát vissza Herceg gondolatmenetéhez. „Ma megvannak a politikai, erkölcsi és anyagi feltételek ahhoz, hogy ezen a területen [nevezetesen Vajdaságban – M. N.] önálló magyar irodalmat teremtsünk” – közölte velünk Herceg. Szerinte ugyanis ez az irodalom még mindig csak „mozgalmi fázisában” volt, mint Szenteleky Kornél idején, akinek „néhány társával, az ígéretes fiatalokkal” nem sikerült ezt befejezett, érett irodalommal alakítani. Mindvégig rá volt utalva azokra a „jószándékú műkedvelőkre, akik valamelyest bánni tudtak a tollal”. Ma is ez a helyzet. Eszébe nem jutott volna Hercegnek, hogy azoknak a művét is, akik nem tartoztak Szenteleky és az ő „ígéretes fiataljai” közé, ide kellene számítani. „Nálunk ma még kevés az olyan tehetség – írta Herceg –, aki valóban irodalmi attitűddel szólhatna népünkről, környezetünkről, a korról, a politikai és társadalmi helyzetről, amelyben élünk; kevés az olyan tehetség, aki művészi igénnyel léphetne fel, szóval kevés az író.” Másfelől – szerinte – még ma is szükség van a műkedvelőkre. „Soha annyi dilettáns nem jutott szóhoz a vajdasági irodalom mozgalmában, mint napjainkban – írta Herceg. – Visszaszorítani vagy egyszerűen kiparancsolni őket körünkből – egyszerűen lehetetlenség.” Mégis úgy látta, elérkezett az idő arra, hogy különbséget tegyünk igazi és vélt tehetség között. A megkülönböztetést úgy képzelte el, hogy az utóbbiakat „állítsuk olyan helyre, ahol hasznos munkát végezhetnek, adjunk nekik íráskészségüknek, műveltségüknek és rátermettségüknek megfelelő felada-

tokat és ne engedjük őket rossz költői pózban tetszelegni. Küzdenünk kell irodalmi mozgalmunk művészi igényéért”.

Mégis, midőn Herceg feltette magának a kérdést, hogy ki fogjon hozzá az írók és a dilettánsok megkülönböztetéséhez, kire hallgatnának a dilettánsok, ki rakhatná a helyükre őket, kiderült, hogy tenni tulajdonképpen csak az „irodalmi mozgalmunkhoz közelálló, sokszor irányító szerepet játszó emberek” tehetnek, ide értve a szerkesztőket is. Herceg nekik osztogatta a feladatokat, abban a stílusban, hogy fogjuk meg, és vigyétek! „Kritikai érzékkel és irodalmi műveltséggel senkit sem lehet megajándékozni – írta –, de ha már valakinek olyan feladatot kell vállalnia, amihez nem ért, akkor legalább legyen benne annyi kötelező szerénység, hogy fogyatékoságait belássa és ne akarjon a maga feje után irányítani. Az ilyen magatartás, a felelőtlen irányítás éppen elégszer nyilvánult meg nálunk az elmúlt évek alatt.”

Herceg ne tudta volna, hogy az általa aposztrofált irányítók eddig sem csupán a saját fejük szerint irányítottak? Az irányítóknak is volt irányítójuk, és semmi remény nem volt arra, hogy a jövőben majd Herceg utasításait követik. Mindenesetre Herceg az ő avatatlan irányításuknak tudta be, hogy köreinkben az alábbi balhék is megtörténhettek: „Voltak például értekezletek és nyilvános viták, amelyeken a botcsinálta kritikusok irodalmi viviszekciókat rendeztek, de nem a bíráló érzékeny műszereivel dolgoztak, hanem csorba miskarolókéssel. Az is megtörtént, hogy ugyanazok, akik még két évvel ezelőtt forradalmi tudatból fakadó irányzatosságot követeltek az irodalomban, pár héttel ezelőtt már jámbor tudatlansággal falaztak az önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetőinek. Tagadhatatlanul úgy tűnt, mintha a dilettantizmus indított volna szervezett hadjáratot – akkor is, most is, – pozícióinak megtartásáért. E lap hasábjain nemrég lezajlott vitában is inkább az utitársak lármája volt hallható s mikor végre illetékes ember szól hozzá, be is fejeződött.”

Herceg tehát felrótta az irányítóknak, hogy mindazt megengedték, amit az áprilisi *Híd* fiataljai az utóbbi esztendőben műveltek. Minősítése értelmében a „botcsinálta kritikusok”, akik miskarolókést használtak, az „önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetői” természetesen ők voltak. Ők indították a dilettánsok „szervezett hadjáratát” – miért is? – „pozícióik megtartásáért”. Itt Bálint korábbi szavai visszhangoztak Hercegben. Az áprilisi hidások is ott voltak azok között, akiknek „utitársi lármája” elült, midőn B. Szabó, az „illetékes ember”, Herceghez intézett nyilvános leveleiben az elhangzottakhoz „hozzászólt”. Bori egy évvel korábban még – az áprilisi *Híd*dal kapcsolatban – Sinkó mellett Herceg véleményére és tanácsára is kíváncsi volt. Akkor nem, most azonban megkapta Herceg vélemé-

nyét. Mégsem vádolhatta meg senki Herceget azzal, hogy programjából kiiktatta a fiatalokat. Egy hasábról odébb ezt írta: „Ugyanakkor azonban küzdenünk kell a fiatal tehetségekért. A dadogásból is ki kell éreznünk az eredeti hangot, a formátlan anyagban is meglátni az »isteni szikrát«. Támogatni kell a fiatalokat, állandó kapcsolatban állni velük, segítenünk kell őket a kibontakozásban, figyelmeztetni őket a gyors »elismerés« veszélyeire, felébreszteni bennük a tiszteletet, az alázatot a művészi alkotás iránt.” Ezek valaki más, nem hús-vér, inkább képzeletbeli fiatalok lehettek.

Azokban a fenti lehangoló jelenségek sem kezdhették ki Herceg küldetésstudatát. „Mégis küzdenünk kell a zavartalanabb fejlődés lehetőségéért – írta –, egy olyan irodalomért, amely csakugyan vajdasági lesz, amely a magyar irodalom legszebb hagyományait tartva szem előtt, a hazai tájban gyökerezve, az itt élő nép sorsát akarja kifejezni, mert csak így lehet önálló, erős és eredeti, csak így tarthat igényt érdeklődésre olvasó közönségünkönél.”

Azt javallotta, hogy a *Híd* kövessen „a mostaniaknál föltétlenül magasabb szempontokat”, legyen a legmagasabb fórum a vajdasági magyar szellemi életben, „mert ma csak formájában az, tartalmában alig különbözik akármelyik más magyar lap irodalmi rovatának színvonalától”. Ezt félreérthetetlenül Majtényi Mihálynak, a *Híd* felelős szerkesztőjének címezte. A helyzet áldatlanságát pedig ezzel illusztrálta: „A Híd legutóbbi pályázata ugyan azt bizonyítja, hogy nincsenek rejtett tehetségek, akik a közlési lehetőségek hiányában az asztalfióknak írnak, viszont az a kritikátlanság, amely nálunk egy-egy írás megítélésében annyira elhatalmasodott, olyanokat vitt az asztalfiókhoz, akiket különben már nem kellene felfedezni. Beszéljek világosabban? Nem tehetem. Szavaim nem a közönséghez, nem az olvasóhoz szólnak csupán, hanem elsősorban az írókhoz, az érdekeltekhez, s azok megértene engem.”

Akkor sem értettem, ma sem értem, kire s mire célzott Herceg. És akkor sem értettem, ma sem értem, hogyan gondolt a jövőben a vajdasági magyar irodalom nagykorúsítása érdekében a nyilvánosság előtt súlyos dolgokat elhivatottan feltárni, ha közönséges asztalfiókügyben – szabadságot nem érezvén – magára nézve nyilvánosan beismerte a titkolózás, az elhallgatás kényszerét. Vitacikkét azzal zárta, hogy a *Híd* legmagasabb fórummá alakításához „kérünk” támogatást mindazoktól, akik látják, hogy „jelenlegi viszonyaink között, a hozzá-nem-értők irányítása mellett a vajdasági magyar irodalmi mozgalom nemcsak, hogy nem fejlődik, hanem egyre mélyebbre süllyed a dilettantizmus mocsarában”.

Magától értetődött, hogy ebben a mocsárban az „önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetői” és azok a „tegnap még forradalmi irányzatossá-

got követelők” lubickoltak, akik most jámborul falaztak az előbbieknél. A majdani felelősségteljes irányítóknak – jól jegyezzük meg – ezeket a mocsárlakókat kellett volna ráncba szedniük. Azért, hogy a helyes utat kijelölő Herceghez csatlakozók végre zavartalanul kivajúdhassák a vajdasági magyar irodalmat.

Lőrinc Péter *Emlékezzünk régiekről...* című, a *Magyar Szóban* 1951. július 1-jén megjelent cikkében Herceg fenti írását aposztrofálta. Azon akadt fenn, hogy Herceg elkeseregte: Szenteleky megpróbált itt irodalmat teremteni, de neki sem sikerült. Munkája bevégezetlen. Lőrinc ráhagyta, hogy ez persze igaz, de tapintatosan szóvá tette, hogy mostanság sokan „saját szemszögükből nézve” úgy emlékeznek Szentelekyre – akinek a nevéhez Lőrinc a *Vajdasági Írást* és a *Kalangyát* kötötte –, „hogy ő volt itt az első és az egyedüli és nélküle és rajta kívül nem volt itt semmi és senki”. Értsd: Herceg csak saját ifjúkorának Szentelekyjét látja, hozzá köti – és vele igazolja – saját szerepét? Lőrinc azt bizonygatta, Szenteleky előtt is, mellett is több csoport működött, amelyek művészi teljesítményben nem maradtak le a Szenteleky-csoport mögött. „De hiszen három irányból indult ki irodalmunk a régi Jugoszláviában – írta Lőrinc. – Akármennyire megvetnök is a »Napló« irányát, be kell vallanunk, hogy sokkal előbb gondolt irodalomra az a csoport, amely körülötte rakott kévét, sőt azt is, hogy maga Szenteleky is tagja volt ennek a körnek. Nem lehet azt sem mondani, hogy ennek a csoportnak nem lett volna néhány tehetséges tagja, úgy a Dettre idején. Talán később is.” (Hadd jegyezzem meg: a kalangya kévét jelent. Lőrinc szójátéka: volt egy csoport, amely a »Napló« köré rakott kévét=kalangyát.) Lőrinc Milkó Izidort, Debreczeni Józsefet, Munk Artúrt, Majtényi Mihályt sorolta ebbe a körbe. Megemlítette azt is, hogy Dettre már 1923-ban kiadott egy irodalmi almanachot, amelyben felölelte az akkori jugoszláviai magyar irodalom minden csoportját.

Lőrinc azt állította, hogy „a vajdasági irodalom bölcsőjénél” a Pécssett 1920-ban, 1921-ben megjelent *Krónika* című folyóirat is bábáskodott, hiszen „gárdája Pécs kiűritésekor jórészt Jugoszláviába emigrált”. Közéjük tartozott Csuka Zoltán, a *Krónika* társszerkesztője, Tamás István, Haraszti Sándor, Mikes Flóris Bajáról és a szerző, Lőrinc Péter is. Lőrinc szerint a Pécsről, Bajáról jött „fiatal aktivista írók teremtették itt meg az első komolyabb irodalmat”. Különös jelentőséget tulajdonított az *Út* című, 1922-ben Újvidéken indított aktivista folyóiratnak, amelyet Csuka Zoltán és Ember Zoltán szerkesztett, s amelyben Lőrinc is közreműködött. „Az *Út* gárdája persze nem volt egységes – írta Lőrinc –, amint hogy az aktivizmus is inkább gyűjtőneve volt mindazoknak az irányoknak, amelyek az a k k o r i romantikát (saját elgondolásuk szerint) elvet-

ve, a szimbolizmus passzivizmusa és egyes szociáldemokrata plakátírók szentimentalizmusa helyébe a maguk lendületes aktivitását akarták tenni és úgy hitték, hogy a művészet már maga hites akció az új emberért, a jobb jövőért. Bátran helyet foglalhattak közöttük mind a futuristák, expresszionisták, kubisták, sőt egy későbbi fokon mind a dadaisták mind a konstruktivisták és a képarhitektúra hívei vagy a mercisták is. Viszont ezeken az irányokon túl nem jutott a vajdasági aktivizmus, sohasem jutott be a szürrealizmusba.” Lőrinc kiemelte, hogy az *Út*-ban az írások tartalmában és eszmeiségben „mint olaj a víztől”, elváltak egymástól. „Ez különösen a dadaizmus idején vált érezhetővé, amikor végleg különváltak a polgári írók a proletáriróktól.”

Lőrinc nem maradt adósunk a fejlemények szokványos politikai értékelésével sem. „Bizonyos ugyanis, hogy az aktivista irány a »haldokló burzsoázia hattyúdala« volt, a széthullás, a bomlás tünete. És a művészeti bomlás, részekre bontás feltétlenül az életben végbemenő »dekompozíció«, bomlás, haldoklás tükröződése volt csupán. Mégis, nagyon leegyszerűsítően a dolgokat, ha ennyivel megelégednénk. Számos jó proletár harcos akadt az aktivisták soraiban, akik nagyon komolyan vették az »öröm társadalmának« és az »öröm emberének« megteremtését. Politikai téren részt is vettek az osztályharcban. Ezeknél az íróknál a dadaizmus, amely náluk mindig is fintort jelentett a burzsoá-társadalom felé, komoly tagadása volt a tőkésrendszernek és grimaszt jelentett egyúttal az aktivista értelmetlenség felé is, az »Út« meg a dadaizmus és a képarhitektúra felé is. Ezek az írók így azután hamar odajutottak, hogy azt mondták: elérkezett újra az értelmes és komoly, harcos szavak ideje, eszmei síkon is az új emberért és új társadalomért. Ez a kikristályosodási folyamat nálunk, Vajdaságban az »Út«-ban folyt le 1922 és 1924 között. Ennek a belső harcnak volt a következménye, hogy az »Út« 1924-ben feloszlott, megszűnt.”

És mi lett a „kikristályosodási folyamat” hozadéka? Lőrinc szerint az, hogy a „polgári írók” csoportja, amelybe Csuka Zoltánt, Csuka Jánost és Arató Endrét sorolta, „Szenteleky vagy a Napló mellé kerülve egyre inkább sodródtak azután jobbra”. A „másik oldalon” Haraszi Sándor, Mikés Flóris és szerzőnk ideiglenesen „laptalanná” vált. Lőrinc egy kis időre elhallgatott. 1925-ben az illegális Jugoszláv Kommunista Párt a Független Szakszervezetek révén Szabadkán kiadta a *Szervezett Munkást*, akkor már ismét volt hova írniuk. Természetesen korábban is akadt kommunista befolyás alatt álló lap, csak akkor az még rövid életű volt: 1920-ban a becskereki *Közakarat* csupán kilenc számot ért meg. A *Szervezett Munkás* azonban egészen „1929 januárjáig jelent meg – emelte ki Lőrinc –, mindaddig míg a január 6-iki nyílt, véres monarhofasiszta diktatúra be nem

tiltotta végleg. Szóval az sem volt rövidlevegzetű lap mint a Vajdasági Írás és nem a részvétlenség volt a sírásója, hanem a politikai helyzet”.

Természetesen Lőrinc azt írta, hogy az osztályharcos írók tették a dolgukat, s szépírói alkotásaik nemhogy lemaradtak volna a polgári folyóiratok szépirodalmának színvonala mögött, hanem felülmúlták azt. Szerintem erre – vélem ezt napjainkban – elnéző mosollyal kell válaszolni. Eszmei irányultságukról viszont Lőrinc igen fontos megállapítást tett: „Mai szemmel nézve, persze, újból tévedésben voltunk és helytelen úton jártunk és csak a 30-as években tudtunk azután a szocialista realizmus talajába bele-nőni, hogy onnan csírázzunk ki újólág.” Felhívom a figyelmet arra, hogy – miként korábban már utaltam rá – a szocialista realizmus Jugoszláviában – lám, a vajdasági magyar irodalomban is – már az 1930-as években irodalmi irányzatként jelentkezett.

A *Hídat* – miként Lőrinc közölte – 1934-ben egy haladó szellemű fiatal polgári írócsoport indította, két évre rá, 1936-ban azonban a Jugoszláv Kommunista Párt befolyása alá került. Meg is maradt ezen az irányvonalon 1941-ig, „amikor újból nem a részvétlenség miatt szűnt meg az éppen megjelenő haladószellemű lap, hanem ugyanazért, amiért 1929-ben a »Szervezett Munkás«. Megölte a reakció, ezúttal a magyar fasizmus.” Lőrinc Péter nem említette meg, a mai olvasó pedig már nem tudja: a betiltással párhuzamosan Horthyék rögtönítélő bírósága halálra ítélte s kivégeztette a *Híd* két egymást követő főszerkesztőjét, Simokovich Ró-kust és Mayer Ottmárt. Ma felötlik bennem: tiltakozhatott akkor valaki ez ellen? Utóvégre csupán nézeteik miatt végezték ki őket. Nem kisebb dolgot kockáztatott volna meg, aki tiltakozik, mint azt, hogy követi őket a sorsukban.

Lőrinc azzal zárta cikkét, mindezt nemcsak azért kellett elmondania, hogy arra emlékeztessen, volt itt irodalom a Szenteleky-csoport előtt és mellett is, hanem azért is, mert a *Híd* megjelenésének épp tizenötödik évfordulóját ünnepeljük. „Tizenöt (17) éve, hogy megindult a »Híd«, de ha ez is igen nagy idő egy folyóirat életében, hozzátehetjük mégis azt is, hogy a »Híd«-hagyományok sokkal nagyobb távlatot nyerneek, ha tudjuk, hogy már a »Közakarat«-tól (1920) kezdve fejlődött az az irány, amely a »Híd«-ban azután megszilárdult. És ez a hagyomány kötelez. És nem csak arra, hogy emlékezzünk – régiokról...”

Pátosz volt ez a javából. És – miként látni fogjuk – mítoszteremtés.

Bori Imre jól fel lehetett paprikázva, amikor megírta *Tizenöt éves a „Híd”* című, *Vita Lőrinc Péterrel* alcímmel ellátott cikkét, amelyet az *Ifjúság* 1951. augusztus 15-én, a zombori irodalmi találkozó előestéjén közölt. Akkor még senki sem tudta, hogy a kéziratot előzőleg a *Híd* szerkesztőbi-

zottsága *egyöntetűen* elutasította; erről az *egyöntetűségről* B. Szabó György a folyóirat októberi–novemberi kettős számában, a zombori írótanácskozás eredményeit összefoglaló cikkében örvendetes tényként emlékezett meg. Bori azzal kezdte cikkét, lehet, hogy kegyeletsértésnek tetszik, amit mond, de: „Jó alkalom lesz ez a tizenötöszázadós évforduló, hogy lefűjjük a port a Híd-körül problémákról és megállapítsuk helyét irodalmi életünkben a múltban és szerepét a mai időben.” Bejelentette, hogy egy mítosszal és egy árnnyal kíván „harag és elfogódottság nélkül” leszámolni. Szóvá tette, hogy Lőrinc Herceggel vitázva azt állította, „a Híd a háború előtt vezető folyóirata volt a vajdasági magyarságnak és kvalitásban is meghaladja a polgári írók »maradinak és reakciónak« bélyegzett folyóiratát”. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „A felszabadulás óta az írók, akik munkatársai voltak a régi Hídnek, nem tesznek mást, mint állandóan védik az újjászületett folyóirat »nemes és forradalmi« hagyományait és állandóan hangsúlyozzák a lap elévülhetetlen irodalmi érdemeit a múltban és természetesen a felszabadulás utáni időben is. Ennek a mítosz-teremtésnek utolsó láncszeme volt az említett Lőrinc-féle írás.” Mármost az a kérdés, mi az oka, egyszersmind rendeltetése ennek a mítoszteremtésnek? Bori szerint ez: „...szükséges volt a Mának az igazolására a múltba menni vissza, mai hibák védelmére a múlt érdemeit sorakoztatni fel”.

Bori valóban tiszta vizet öntött a pohárba. „Azonban ha tárgyilagosak akarunk maradni – írta –, meg kell állapítanunk, hogy a régi Hídnek irodalmi érdemei szinte nincsenek is, ellenben annál nagyobb szerepet játszott a társadalmi és politikai életben, mint haladószellemű elméleti folyóirat.” Lucidul rámutatott: „A régi Híd társadalmi és politikai szemle volt, amely szépirodalmat is közölt, írókat is foglalkoztatott. Feladatának megfelelően az irodalmi rész is az agitációt szolgálta, és így alakult ki a napi követelmények és a régi, proletkultúra hatása alatt az agitációs és propaganda irodalom, amely a pártosságot és az eszmeiséget legkönnyebb formájában és a legérthetőbb nyelven, a szólamirodalomban adta.” Bori egyáltalán nem volt szűkkeblű. Így folytatta: „Eredeti formájában ez is haladó és a mai szempontunkból is elfogadható lenne, azonban már a régi Jugoszlávia utolsó éveiben ez a közlési mód megcsontosodott, már akkor is gátlóan hatott munkatársainak fejlődésére.” Bizonyítékként Laták István akkori verskötetére hivatkozott. „Így megcsontosodva és szellemileg kiépülve találta a lapot a 41-es év – írta Bori. – A megszállással megjelenése is lehetetlenné vált, csak a felszabadulás után jelent meg újra, tegyük hozzá rögtön, semmit sem változott. Mintha csak átaludta volna azt a négy évet, mintha az alatt az idő alatt semmi sem történt volna.” A *Híd*nek nemcsak a köntöse, hanem a szellemisége is változatlan maradt. „Éppen azzal, hogy

a felszabadulással maga a folyóirat nem kezdett új életet, hanem csak a régit igyekezett folytatni, már eleve anakronizmusra és az irodalmi fejlődés kerékkötőjévé vált. Agitált most is, ugyanazokkal az irodalmon kívüli eszközökkel, mint azelőtt, természetesen az új politikai helyzetnek megfelelően. Azonban az, ami a féllegálisban jogos és egyedül lehetséges, célravezető forma volt, a felszabadulás után szinte semmi hatást nem ért el.” Itt Bori igen fontos körülményre mutatott rá: „A lap a régi páncélt, a megcsontosodott szerkesztési elvet is változatlanul vette át és most már nem a reakció, hanem az újítás ellen használva, minden egészséges kezdeményezés halálát okozta.”

Bori abban látta Lőrinc cikkének a szerepét, hogy most, midőn országos viszonylatban megindult az eddigi irodalompolitika revíziója, sőt felszámolása, ismét a *Híd* régi haladó szelleme nevében a továbbiakra nézve is igazolja a folyóirat most már maradi és konzervatív jellegét. Bori szerint „...a Híd annak a néhány »hidasnak« a folyóiratává vált, akik már a megszállás előtt affirmálódtak és csak nagyon kevés azoknak az íróknak a száma, akik a felszabadulás után jelentkeztek és magukénak érzik a Hidat. Miért? Mert a Híd ruhája nem nekik készült, nem órájuk szabták és a mai irodalmi állapotoknak nem megfelelő”. Bori szerint az a folyton ismétlődő kérdés is, hogy van-e egyáltalán vajdasági magyar irodalom, a *Híd* megcsontosodott irodalompolitikájának következtében hangzik el. „Határozottan felelhetünk rá: van, csak hogy legtöbbször a Híd alatt él és az elv, hogy magunkban nem bízunk, a magunk helyén mást nem akarunk látni, döntően világítja meg a kérdés lényegét. Ugyenebből magyarázhatjuk, hogy ami érték született nálunk, az a »hivatalos« »Híd-irodalompolitika« ellenére született, hogy írók és költők, ha jelentkeztek, a Híd-alatti irodalomból merültek fel, és kész fegyverzetük dühös támadásra ingerelte az írók jó részét.” Példaképpen az áprilisi *Híd* fogadtatását említette.

Jól kiemelem: Bori szerint **van** vajdasági magyar irodalom. Nem ezután kell életre kelteni, miként Herceg vélte. A *Hiddal* kapcsolatban annyit Bori is belátott, hogy az utóbbi időben némi „eltolódás” észlelhető lapjain. „A Híd szerkesztése már rugalmasabb – írta –, ugyanakkor éppen olyan kritikátlanul vesz át »befutott« íróktól műveket, mint azelőtt, csupán csak azért, mert azok befutottak és nem a minőséget, hanem a napi aktualitást tartva szem előtt, határozottan értéketlen és művészethez közel sem álló alkotásokat jelentetnek meg.” Példaképpen Lőrinc Péter *Beszélgetés egy árnyképpel* című esszéjét hozta fel, a *Híd* 1951. júliusi számából. „Említettem már, hogy a belső átalakulás folyamatban van – emelte ki még egyszer Bori –, azonban nem tudom, meddig tud ez a »vedlés« a régi kereten belül végbemenni. Hiszen a Híd-körüli írók tudják talán a legjobban,

hogy mennyire az irodalmi élet halálát jelentené a folyóirat fejlődésre való képtelensége.”

Ma már úgy látom, ez némi túlzás volt. Hiszen Bori szerint az irodalom eddig is „a *Híd* alatt” pezsdült. Pezsdült volna továbbra is. Túllépve a *Hídon*. Dehogyan jelentette volna ez a vajdasági irodalom halálát. Mindenesetre igen helyesen mondta: „...csak állandó belső átalakulással és megfitalodással lehet a *Híd* életét és színvonalát fenntartani”.

Bori azt remélve, hogy írásával sikerült lerombolnia „a *Híd* felszabadulás utáni »maradi irodalomszemléletét«, feltette a kérdést, lesz-e ereje a folyóiratnak sutba vágni régi tradícióját, levetkezni régi páncélját? „Szorongva lessük – írta –, vajon továbbra (is) abban a régi, egyoldalú és merev szellemi életben tengődünk-e és lesz-e a *Hídnak* bátorsága, hogy a maga anódja mellé a kezdők és a »rebellisek« katódját engedje dugni, hogy így ne csak az írók váljanak természet és lelkialkat dolgában csoportra, hanem hogy megindulhasson a gondolat- és véleménycsere is.”

Cikke végén Bori ezt kínálta konklúzióként: „A *Híd* és a vajdasági irodalom egyelőre elválaszthatatlanok egymástól, hiszen a folyóirat az irodalom gyűjtőmedencéje, benne készül, az olvasó szemeláttára és bábáskodása mellett, az irodalom. Irodalmunk eddig a *Híd* irodalma volt, mi azt szeretnénk, hogy vajdasági magyar irodalom lenne a szó legszorosabb értelmében. A mai *Híd* egyelőre még nem tud ennek a követelménynek eleget tenni.” Tehát van vajdasági magyar irodalom, miközben az csupán *Híd*-irodalom, de azt szeretnénk, ha vajdasági magyar irodalom lenne, holott a vajdasági magyar irodalom valójában a *Híd* alatt pezseg. Nehezen követhető okfejtés.

1951-ben felfigyeltem arra, hogy Bori a zombori tanácskozás előestéjén már nem ifjúsági irodalmi folyóiratot követelt az áprilisi hidasok részére, hanem partnerként kínálkozott fel nevükben a menthetetlenül átszervezendő *Híd*hoz. Sohasem váltottam vele erről szót, de kezdeményezését amolyan alternatívának tekintettem. Mai szemmel cikkével kapcsolatban két észrevételem volna. Az egyik az, vajon a vajdasági magyar irodalom létének fel-felbukkanó tagadása miatt valóban a *Híd* ósdi politikáját okolhatjuk-e? Kétlem. Tapasztalatom szerint ez a tagadás sohasem a törzsökös hidasok részéről, hanem Herceg és a hozzá közelállók részéről hangzott el, márpedig ők sohasem azért küzdöttek, hogy saját hagyományukat másokéval párhuzamosan követhessék, hanem éppúgy annak egyeduralmát szorgalmazták, mint a megátalkodott régi hidasok a sajátjukét. A másik észrevételem Lőrinc *Beszélgetések egy árnyképpel* című esszéjével kapcsolatos, amelyet Bori művészetlennek mondott. Újraolvastam az esszét, s időálló írásnak tartom. Lőrinc arról írt benne tömören, fordulatosan, sze-

rintem élvezetesen, hogy a jugoszláv hadifogoly tisztek németországi táborában, ahol a háború négy esztendejét töltötte, változatos eszközökkel mindvégig folyt a küzdelem azok között, akik a Jugoszlávia területén egymás ellen fegyverrel harcolók más-más áramlatait pártfogolták. A német táborparancsnokság egy időben egy deklaráció aláírása fejében mindazokat a tiszteket, illetve tartalékos tiszteket, akik kötelezték magukat, hogy odahaza belépnek valamely, a Népfelszabadító Hadsereg ellen fegyverrel harcoló alakulatba, kész volt azonnal a feldarabolt Jugoszláviába hazaszállítani. Lőrinc kivette a részét a táborban kialakult küzdelemből, de elmondása szerint számtalanszor levert és elkeseredett volt, olykor fogytán volt a hite is, és akkor azok a versek tartották benne a lelket, amelyeket saját magának, s nem közlés szándékával írt. Ezek közül néhányat most részben vagy egészben beépített esszéjébe, de miként kiemelte, csupán dokumentációképpen, azt szemléltetendő, hogy az ember mi mindennel tarthatja magában a lelket. A versek valóban nagyon rosszak voltak, de a szöveggörnyezet sehol sem kívánta meg, hogy művészi produktumok legyenek.

Minderre most azért térek ki, mert Bori kritikájának megjelenése körüli időpontban különös dolog történt. Lőrinc Péter kilépett a *Híd* szerkesztőbizottságából. A júliusi számban még szerepelt a neve, az augusztusitól kezdve már nem. Sőt, a szeptember első napjaiban lebonyolított zombori irodalmi tanácskozáson sem jelent meg, holott elképzelhetetlen, hogy ne kapott volna meghívót. Ettől kezdve – 1951-ben ezt még senki sem sejtette – csaknem észrevétlenül elhallgatott, s kevéssel később már – noha 1952-ben beválasztották a Magyar Irodalmi Társaságba – nem vett részt a vajdasági magyar irodalmi életben. Senki sem tudja, miért cselekedett így. Nem valószínű, hogy bármikor megtudhatjuk. Megérthetjük, nem babrament a játék. Miként látni fogjuk, egy kritikusunk három hónap múltán kifejezésre juttatja majd aggályait Lőrinc Péter visszavonulása miatt.

Mindaz, amiről eddig beszámoltam, a zombori irodalmi találkozó előtt történt. Tehát a tanácskozáson csak az eddig leírtaknak lehetett – vagy lehetett volna – visszhangja. Most az összefüggések miatt Bálint István *A múlt kötelez* című, *Vissza a Kalangyához vagy előre a régi Hídból kinövő új Hídboz?* alcímmel ellátott, az *Ifjúság*ban később, a tanácskozás után, 1951. november 3-án megjelent cikkéről számolok be. A zombori tanácskozásról majd a következő fejezetek egyikében írok. Amikor Bálint cikke megjelent, az áprilisi hidasok már tényleges katonai szolgálatukat teljesítették. Messze voltak Újvidéktől, s nem vettek részt az irodalmi életben. Bálint viszont a megüresedett *Ifjúság*ban hozzáfogott saját, fiatalokból álló csoportjának megszervezéséhez.

Bálint kijelentette, azért kapcsolódik be a *Híd* tizenötödik évfordulója alkalmából kialakult vitába, mert a folyóirat körüli fejlemények aggodal-

lomra adnak okot. Az aggodalmat Herceg két kezdeményezése váltotta ki benne. Az egyik az, ami mellett Herceg Somerset Maugham naplóját méltatva – a *Magyar Szóban*, 1951. augusztus 2-án – kardoskodott: „Nem ilyen, vagy olyan irodalmat, hanem – irodalmat!” Bálint szerint Herceg úgy tett, mintha ez a felismerés most született volna benne, a művészi színvonalért, illetve a „dilettánsok” elleni küzdelem során. Bálint aggodalmának másik oka épp a „dilettánsok” elleni küzdelem, illetve a vele való visszaélés volt. Szerinte ez a két „jelszó” a *Hídnál* most „hallgatólagosan elfogadott irányelvvé vált”, s ezzel Majtényi Mihályt, a főszerkesztőt is tetemre hívta. Bálint szerint a Herceg szorgalmazta két jelszó közül az első elleni küzdelem nemcsak a világirodalomban, hanem nálunk is lezajlott már, méghozzá a *Világkép* 1941. januári számában (a *Híd* 1941-es évfolyamának három száma a körülmények közrejátszása következtében *Világkép* fejléccel jelent meg). Abban épp Lőrinc Péter cáfolta azt a tételt, amelyet a *Kalangya* 1940. októberi számában Kisbéri János, Reményi József és Herceg János szorgalmazott. Tételüket akkor ilyképpen fogalmazták meg: „Nincs kommunista művészet, aminthogy nincs burzsoá művészet sem. Csak művészet van.”

Bálint nem tagadta, hogy az író felül is emelkedhet az osztálykorlátokon, de ez a felülemelkedés „mindig a haladáshoz való csatlakozásként jelentkezik”, s csak az igen nagy írók sajátja. De még ők is „könnyebben elérték volna céljukat, ha nem kellett volna fogyatékoságaikkal küzdeniük”. Tehát a „felülemelkedés” csak kivétel. Alkalmatlan arra, hogy fiataljaink számára követendő jelszó legyen. Bálintnak más baja is volt a Herceg-féle tétellel. „Sokan abból indulnak ki – írta –, hogy minden irodalom, ha igazán irodalom, adja a valóságot, a mát... Így aztán ezt a jelszót is elfogadhatjuk. Véleményem szerint ennek a jelszónak az elfogadása még így is fogalomzavarra adna okot. Különben is nekünk nem elég a valóság egyszerű bemutatása. A valóság bemutatása a szólamirodalom is, a valóság – a polgárság valóságának – bemutatása a polgári irodalom is, sőt még a valóságtól való menekülés is a valóság egyes jellegzetességeire világít rá. Nekünk ezzel szemben harcos irodalomra, szocialista irodalomra van szükségünk, irodalomra, amely aktív tényezővé vál(t)ható valóságunk átalakításáért folyó harcban.”

Bálint szerint az általa vitatott tétel az elefántcsonttoronyba való visszavonulás elméletével is kapcsolatban van. „Azzal az elmélettel, amely az író mindentől független voltát hangoztatja.” A társadalomtól is. Bizonyosságul idézett még egy kitétel Hercegtől, ugyancsak a Somerset Maugham naplóját méltató szövegből: „...nincsenek általános axiómák, s az írás kánonjait minden író csak magának hozza meg”. Ezúttal ne firtassuk, igaza volt-e

Bálintnak, amikor ezt a tételt épp az elefántcsonttoronyba vonulás kifejezésként értelmezte. Bálint ugyanis feltette a kérdést, mit akar Herceg saját műveinek viszonylatában igazolni a fenti tézissel. „Talán a »Tenger és szerelem«, az »Árnyas ligetben« című és hozzájuk hasonló elbeszélések elméleti indoklását szolgálja?» A szövegkörnyezetből ítélve Bálint lesajnálta a két elbeszélést, sőt a „hozzájuk hasonló” elbeszéléseket is. Újraolvastam a *Tenger és szerelem* címűt, s most, 2011-ben sem találtam benne semmi kivetnivalót. Bálint azzal folytatta, hogy ma már senki sem akarja irodákból irányítani az irodalmat, illetve bármit ráerőszakolni az írókra, majd szokatlanul megértő, több vonatkozásban is figyelemre méltó kijelentést tett: „Talán azért sem, mert tudjuk, hogy Herceg mást nem adhat, mint [amit] ad, anélkül, hogy ne engedjen művészi színvonalából. Mi ezt megértjük és örömmel fogadjuk Hercegtől azt, amit adhat, anélkül, hogy igazolást várnánk tőle. De azt elvárjuk, hogy a maga egyéni igazolásából ne csináljon irányvonalat, jelszót és ne akarjon a Híd jelszavára tenni, az ellen már a régi Híd is harcolt.”

Noha az utolsó mondatot értelemzavaró sajtóhiba torzítja, világos, hogy Bálint mindvégig egy fensőbbség pozíciójából beszélt, akinek „elvárásai” lehetnek az egyes íróktól, s közölheti velük, hogy „mi” örülünk annak, amit ők adnak, tudván, hogy mást úgysem adhatnak. „Számunkra” is jobb, ha nem mímelik a forradalmárt. Amiben benne foglaltatott, hogy „mi” örülünk *másodrendűnek* tekintett irodalmuknak. Nem csupán eltűrjük azt, hanem örülünk neki. Valamiképpen elismerte művészetük létjogosultságát. A különféle irányzatok együttélésének indokoltságát a szocialista irodalom dominanciája alatt. Akkor ez komoly engedménynek számított. Ennek fejében azonban Bálint elvárta Hercegtől s mindenki mástól a szocialista irodalom dominanciájának elismerését. Herceg ne tartson igényt arra, hogy majd ő gyárt jelszavakat a *Híd* számára. Viszont az irodalmat – noha Bálint tagadta – még mindig irányították irodákból.

„Ennek a jelszónak [a Herceg szorgalmazta jelszónak – M. N.] hallgatólagos elfogadása már eddig is komoly következményekkel járt – állította Bálint. – Többek között Majtényi a Híd problémáiról írva már egyszerűen belenyugszik, hogy a Hídban közölt írások nem adják a mát és ahelyett, hogy harcra hívna fel ez ellen, kényszermegoldást, fél megoldást tanácsol: adjuk a mát nem irodalmi formában.” Bálint eltúlozta észrevételét. Majtényi *A Híd problémái* című, a *Magyar Szóban* 1951. szeptember 23-án közölt cikkében valóban bejelentette szándékát, hogy „mai témákat” feldolgozó igényes riportokat is közöl, illetve más műfajokat is meghonosít, de csak a folyóirat változatosságának érdekében. Sajnos mégsem, egyet sem közölt, mert senki sem írt igényes riportot. Bálint viszont így folytatta

fejtegetését: „Mi még nem felejtettük el, hogy a régi Híd felírása ez volt: »Híd, a harcos fiatalok lapja«. Nem kívánjuk, hogy a Híd ma is a fiatalok lapja legyen – hacsak a fiatalság alatt – átvitt értelemben – nem a forradalmi lendületet értjük. De a régi Híd hagyománya annyira még mindenestre kötelez, hogy elvárhatjuk, a Híd harcos lap legyen, olyan folyóirat, amely nem elégszik meg félmegoldásokkal.”

A továbbiakban Bálint elvetette azt a módot, ahogyan a *Híd*-ban a művészi színvonalért való küzdelmet a dilettantizmus elleni küzdelemmel összekötötték. Ugyanis az történt, hogy a munkatársakat hallgatólagosan írókra és dilettánsokra osztották, holott „minden tollforgatónak akár »író« vagy »dilettáns«, vannak jó, gyenge és rossz írásai”. Ebben Bálintnak – berkeinket illetően – igaza volt. Majd így folytatta: „Az ilyen merev íróra és dilettánsra osztás aztán oda vezet, hogy nem a mű minőségét nézik, hanem az aláírt nevét. Így aztán az ilyen helytelenül felfogott művészi színvonalért folyó harc azt eredményezi, hogy a »beérkezettek« minden rossz írását leközzlik. (Lásd Herceg Tenger és szerelem, Árnas ligetben, Majtényi: A határon, Szirmai: Verseny s lásd a Bori által felhozott példákat stb.)” Bálint szerint a *Híd* ahelyett, hogy mély társadalmi problémák művészi fokon történő megírását követelné, nyakra-főre közöl felszínes „tematikájú” elbeszéléseket. „Mi különbség van például két olyan felszínes elbeszélés, mint Herceg »Tenger és szerelem« és egy Égető elbeszélés között? Majdnem semmi” – írta Bálint. Égető Imre a Bálint által toborzott fiatalok csoportjába tartozott. „Herceg viszont az ilyen elbeszéléseket ép a művészi színvonal nevében írja” – toldotta meg vádját Bálint. Megismételte, az íróknak nem az a dolguk, hogy szökjenek a problémáktól, hanem az, hogy a valóságot művészi fokon ábrázolják. „Ha erre Herceg nem képes – folytatta kíméletlenül –, akkor ne kiáltsa ki dilettánsoknak azokat, akik esetleg ezt meg tudnák tenni, főleg a mi fiataljainkat, akik ha ingadozva, tévelyegve is, de nem tudnak mást adni, csak a mi valóságunkat.”

Itt Bálint meglepő lépésre szánta el magát. Mintha átcsoportosítással fel kívánta volna borítani az erőviszonyokat. „Nagyon igaza van Borinak – írta Bálint –, mikor azt mondja: »csak állandó belső átalakulással és megfiatalodással lehet a Híd életét és színvonalát fenntartani.« A Híd éppen azért képtelen valóságunk bemutatásának harcos sajtószervévé lenni, mert nincs elég bátorsága arra, hogy »a maga anódja mellé a kezdők és rebellesek katódját engedje dugni«. (Bori) Ahelyett, hogy bátran felkarolná, kedvet adna azoknak, akik ingadoznak, nem találták még meg, de legalább keresik az utat, amely kivezet a két véglet veszélyéből, a félmegoldások, kompromisszumok mocsarából, megelégszik a fél megoldásokkal és belenyugszik abba, hogy művészi színvonal örve alatt eltávolodjanak valóság-

gunk művészi bemutatásától. Ennek a félmegoldásos kompromisszumnak indoklásaként jelentkezik a dilettantizmus elleni harc is.”

Amit Bori a *Híd*-ban az utóbbi időben tapasztalható rugalmas irányultságként dicsért, azt Bálint megalkuvásként kárhoztatott. A jelenség tehát, amelyet másként-másként értékelték, valósnak tekinthető. Bálint felfigyelve arra, hogy Bori – Lőrincet bírálva s a régi *Híd* irányvonalát elvetve – az irányváltásban s az áprilisi *Híd* fiataljainak a szerkesztésbe való bevonásában látott kiutat, közös akciót ajánlott fel neki, még hozzá az ellenkező platformon: gyalázta a *Híd* mai megalkuvó irányvonalát – megkísérelte lejártni az irányvonal vélt megszemélyesítőjét, a kalangyás Herceget –, s a régi *Híd* forradalmi hagyományainak felújítására igyekezett megnyerni az áprilisi hidásokat. A máról és a problémákkal való szembenézés készségéről szólva nem tett különbséget az áprilisi hidások és az ő köré csoportosuló fiatalok között. Akárcsak Bori, ő is „a kezdők és rebellisek katódjáról” beszélt.

Írása végén Bálint megjegyezte, nem hiszi, hogy a *Híd* mai megalkuvó irányvonalát a szerkesztőbizottság minden tagja támogatja. B. Szabó Györgyöt és Olajos Mihályt név szerint mentesítette a vád alól. Majd így folytatta: „A Híd szerkesztőbizottságából kiesett Lőrinc. Nem állítom, hogy a régi Híd irányvonalának megőrzése egy ember személyéhez fűződhet [...]. Mindenesetre azonban ez a kiesés egész más színben tűnik fel ha tudjuk, hogy a cikkem elején többször idézett tanulmányt, amelyben a régi Híd felveszi a harcot Kisbéri, Herceg, Reményi »csak művészetet« jelszava ellen – Lőrinc Péter írta.”